Микола Жарких

Любецький синодик

Київ, листопад 2013 – березень 2015 р.

До уваги читачів

Даний документ можна завантажити з мого персонального сайту, з HTML-версії роботи, за адресою

www.M-Zharkikh.name/uk/History/LjubechSynodikon.html

В HTML-версію можуть вноситись невеликі виправлення та доповнення.

В HTML-версії доступні зображення великого розміру, які в даний документ вставлено у зменшеному розмірі.

Сокращённая русская версия:
www.M-Zharkikh.name/ru/History/LjubechSynodikon.html

Shortened english version:
www.M-Zharkikh.name/en/History/LjubechSynodikon.html

Дана версія документа згенерована 31 березня 2015 р.

Зміст

Видання синодика

Любецький синодик – рукописний список осіб для поминання в церкві, який писався з середини 18 до кінця 19 ст. – спочатку в Любецькому Антонієвому монастирі, а після його скасування в 1786 р. – при церкві Воскресіння в Любечі. В 1926 р. цей рукопис надійшов до Чернігівського музею [*Ситий І. М.* Реєстр рукописних книг [Чернігівського обласного історичного музею ім.В.В.Тарновського]. – Чернігів: 2004 р., № 33].

Він був надрукований кілька разів:

Милорадович Г. А. Антониевский Любечский мужской монастырь. – Черниговские губернские ведомости, 1860 г., № 37. [Частково.]

Филарет [Гумілевський] Чернигов. Терем с епископиею, усыпальница и синодик князей. – Черниговские епархиальные известия, 1863 г., № 10. [З історичними примітками про князів.]

Филарет [Гумілевський] Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов: 1874 г., т. 5, с. 35 – 47. [Передрук з Черниговских епархиальных известий.]

Милорадович Г. А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда. – Чтения в обществе истории и древностей российских, 1871 г., кн. 2, с. 25 – 42. [Є текст передмови та примітки Філарета.]

Милорадович Г. А. [Любецкий синодик]. – Черниговские губернские ведомости, 1886 г., № 69, 71. [Повністю, без приміток.]

Зотов Р. В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. – Летопись занятий Археографической комиссии, 1892 г., т. 9; окреме видання: Спб.: 1892 г. – 327, 47 с. [с. 8 – 20 – текст 2-ї та 4-ї частин, с. 24 – 29 – текст 3-ї частини (список князів); але в цьому виданні немає передмови до синодика].

Синодик Любецкого Антониева монастыря. – Чн. : тип.губ.правл., 1902 г. [Факсимільне перевидання, якого, проте, немає в Мережі.]

Сучасного наукового видання, виконаного у відповідності до правил археографії, синодик не має. Науковість видання автоматично передбачає, що будуть опубліковані й інші споріднені синодики (зокрема, Чернігівського Єлецького та Спаського Новгород-Сіверського монастирів), які знаходяться у неясному на сьогодні співвідношенні з давніми частинами Любецького синодика. Таку задачу ставив ще Р. В. Зотов, але раз на 123 роки, мені здається, не зайвим буде нагадати про її актуальність.

За 150 років **використання** цього джерела воно, як не дивно, ніколи не **досліджувалось**. Не з'ясовано час його написання, походження окремих частин, методи його укладання, міра достовірності – словом, не зроблено нічого для того, щоб перетворити **текст** на **історичне джерело**. Оскільки ми, фізики-теоретики, на відміну від професійних істориків, не можемо користуватись текстами, які не пройшли хоча б поверхового джерелознавчого обстеження, я вимушений дати отаке саморобне поверхове обстеження. Поверховим воно буде з тієї простої причини, що я не досліджував синодик в оригіналі. В своєму обстеженні я буду керуватись даними Р. В. Зотова та І. М. Ситого, які вивчали синодик в оригіналі [*Ситий І.М.* Коли і ким було започатковано Любецький синодик, або Останній твір Івана Щирського. – "Любецький з'їзд князів 1097 року в історичні долі Київської Русі", Чн., 1997 р., с. 191 – 196].

Структура синодика

Як фізичний носій інформації синодик являє собою зошит форматом в аркуш, який має [4] + 79 + [6] аркушів. Нова оправа зроблена в 1886 р. Папір давніх аркушів, згідно спостережень І. Ситого, має водяні знаки французького міста Бове, вони датуються 1712 – 1726 роками. Початкова частина синодика, до 136-го роду включно (арк. 62 зв.) написана одним почерком. Тільки в кінці цієї частини вклинюються записи родів 125, 133, 135, виконані іншим почерком. Починаючи зі 137-го роду синодик писався багатьма різними почерками [Зотов, с. 20] (це друга частина фізичного носія інформації).

З погляду логічної структури представлена в синодику інформація ділиться на чотири розділи (не плутаємо логічні розділи з фізичними частинами!):

1. Титульний аркуш та передмова (на 4 ненумерованих аркушах).
2. 18 загальних поминальних списків (арк. 1 – 15 зв.).
3. Список давніх князів (арк. 16 – 21). Цей список викликав найбільший інтерес істориків, і часто буває, коли говорять про Любецький синодик, мають на увазі саме цей список. Оскільки із цим списком пов'язано багато запитань, я вирішив винести його розгляд в окрему статтю.
4. Місцевий любецький поминальний список, який містить 174 роди (арк. 22 – 79).

Розглянемо датуючі ознаки, які містить синодик.

На титульному аркуші написано: «Синодик Антониевского Любечского мужеского монастыра. Возобновленный 1694 г. и упраздненный 1786 р. Любеч 1693» [Зотов, с. 20]. Чи треба пояснювати, що цей запис зроблено після 1786 року? Дату 1693 рік я вважаю датою, коли Іона Можневський та Інокентій Щирський **заснували** у Любечі монастир св. Антонія. Напис «відновлений 1694 р.» я розумію так, що самі засновники думали, що вони відновлюють давній монастир – адже вони з письмових джерел знали, що св. Антоній Печерський був родом з Любеча, тому **припустили**, що Антоній, окрім Печерського монастиря, заснував монастир на своїй батьківщині. Виникнення монастиря саме в 1693 р. підтверджується грамотою архієпископа Л. Барановича від 15 січня 1693 р. та універсалом І. Мазепи від 1 лютого 1694 р. в цій справі [*Милорадович Г. А.* Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда. – Чтения в обществе истории и древностей российских, 1871 г., кн. 2, с. 42 – 44].

Передмова пояснює, чому треба поминати померлих. Конкретних історичних даних вона не містить.

Другий розділ із загальними поминальними списками дає немало даних для датування (списки містять тільки імена, дати й пояснення в дужках – мої):

2-1. Список російських царів від Івана Васильовича (4-го, 1531 – 1584) до Івана Олексійовича (5-го, 1666 – 1696), після яких ідуть імператори Петро Великий (1672 – 1725), Петро 2-й (1715 – 1730), патріарх Філарет Микитич (1554 – 1633), правлячі імператриці Катерина Олексіївна (1-а, 1684 – 1727) та Анна Іоанівна (1693 – 1740). Порядок списку – хронологічний, з урахуванням того що жінки-правительки поставлені після чоловіків.

2-2. Список цариць та великих княгинь, від Євдокії Лук'янівни (Стрешневої, 1608 – 1645, жінки царя Михайла Федоровича) до імператриці Катерини (яка вже була у списку 2-1); після них стоїть ім'я інокині Марфи (Ксенії Іванівни Романової (+1631), жінки Федора Романова і матері царя Михайла). Порядок списку – також хронологічний, з такою ж особливою увагою до батьків першого царя з династії Романових.

2-3. Цесаревичі Олексій Олексійович (1654 – 1670; формально він не був цесаревичем (сином імператора), але тільки царевичем (сином царя)), Олексій Петрович (1690 – 1718).

2-4. Царівни – дочки царів Михайла, Олексія, Івана 5-го. Зокрема, тут стоїть ім'я Наталі Олексіївни (дочки царя Олексія, 1673 – 1716).

2-5. Цесарівни Анна Петрівна (дочка Петра 1-го, 1708 – 1728), Наталя Петрівна (дочка Петра 1-го, 1718 – 1725). Велика княжна Наталя Олексіївна (дочка царевича Олексія, 1714 – 1728) [Зауважу, що Р. В. Зотов (с. 9) даремно робить до цього імені примітку, що воно вже було згадане вище, у списку 2-4. Насправді це дві різних особи, друга була внучатою племінницею першої].

Списки 2-1 – 2-5 займають без перерв арк. 1 звор. – 3 звор. 4-й аркуш залишено чистим, мабуть, для наступних записів осіб царського роду, але таких пізніших записів тут нема. Такі резервні місця зустрічаються й надалі, і ніде вони не були заповнені.

2-6. Арк. 5. Російські патріархи: Іов (1589 – 1605), Гермоген (1606 – 1612), Іосиф (1642 – 1652), Никон (1652 – 1666), Питирим (1672 – 1673), Іоаким (1674 – 1690), Адріан (1690 – 1700), Філарет (1619 – 1633), Іоасаф (1634 – 1640), Іоасаф (1667 – 1672).

Список російських патріархів – вичерпний, хоча й не впорядкований (виписування днів пам'яті тезоіменитих святих з «Четьїх міней» Дмитра Туптала ні в цьому, ні в інших випадках не показало хронологічного упорядкування; я не хочу далі заглиблюватись в це питання; списки такого типу ми будемо називати хаотичними).

2-7. Арк. 5 зв. Вселенські патріархи: Кирил, Парфеній, Іоаникій, Паїсій.

Розглядаючи ці імена крізь призму «Вікіпедії», я зробив припущення, що тут подано імена александрійських патріархів 17 ст. За допомогою цього ключа список пояснюється так: Кирил (Лукаріс; Александрійський, 1602 – 1621, Константинопольський 1621 – 1638), Парфеній (Александрійський, 1678 – 1688), Іоаникій (Александрійський, 1645 – 1657), Паїсій (Александрійський, 1657 – 1678). Список хаотичний. Не можу також здогадатись, чому вибрано саме ці імена і звідки цей список узявся.

2-8. Арк. 6. Митрополити київські. Список хаотичний, розглядається нижче окремо. Арк 6 зв. – чистий (резерв).

2-9. Арк. 7. Архіепископи чернігівські: Лазар, Феодосій, Іоан, Ісайя, Феофан, Антоній, Іларіон. Список хронологічний (див. нижче).

2-10. Арк. 7 зв. Єпископи чернігівські: Неофіт, Іоан, Феоктит, Парфеній, Пантелеймон, Онуфрій, Зосима, Іродіон, Митрофан, Захарія, Арсеній, Іона, Амвросій. Список хронологічний (див. нижче).

2-11. Арк. 8. Архімандрити: Іоаникій, Михаїл, Лаврентій, Никон, Варлаам, Ісаак, Генадій, Іосиф, Євстратій, Нил, Герман, Созонт, Варнава, Димитрій, Гавриїл, Тимофій. Список хаотичний.

2-12. Арк. 8 зв. Ігумени: Гавриїл, Діонісій, Пахомій, Іоаникій, Іона, Аверкій, Ігнатій, монах Інокентій, Ісихій, Євфимій, Феофіл, Патрикій, Генадій, Анастасій. Список хаотичний.

2-13. Арк. 9 – 9 зв. Ієромонахи (всього 64 імені). Цей список закінчується на звороті 9-го аркуша. Далі укладач синодика залишив аркуш 10 чистим для записування наступних ієромонахів. На лицевому боці 10-го аркуша вписано:

2-14. 1755 р. Рід і поминання ієромонаха Андрія Гиля, городничого Уляновського. Село Улянівка знаходиться на правому березі Десни за 10 км на схід від Чернігова і за 37 км від Любеча. Мабуть монастир мав там якийсь маєток, і цій ієромонах-городничий ним керував.

Ясна річ, що цей запис зроблено пізніше переписування першої частини синодика, і він власне належить до 4-го розділу (поточних записів). Оборот 10-го аркуша лишився незаповненим.

2-15. Арк. 11. Ієродиякони (12 імен). Арк. 11 зв. та арк. 12 – незаповнені.

2-16. Арк. 13 – 13 зв. Монахи (50 імен). Арк. 14 – резерв, не заповнений.

2-17. Арк. 15. Інокині (9 імен).

2-18. Арк. 15 зв. Послушники (12 імен).

Спосіб формування цього розділу синодика цілком очевидний. Це – табель рангів, яка починається з царів і закінчується найменшими з найменших – особами, які померли в ранзі послушників (мабуть, Антонієвого монастиря?), не дослужившись навіть до монахів.

Київські митрополити

Розглянемо детальніше список київських митрополитів, який чомусь не викликав інтересу в дослідників. А він містить немало загадок. Випишемо ці імена в тому порядку, як вони перелічені в синодику, подаючи в дужках короткі пояснення там, де ці пояснення виглядають очевидними. Неясні імена відзначаємо знаком запитання (?) і відкладаємо для подального розгляду:

– Варлаам (**Ясинський**, 1690 – 1707; не Ванатович (1722 – 1730) – 1, архієпископ; 2, репресований),

– Іов (Борецький, 1621 – 1631),

– Сильвестр (мабуть, не Белькевич, 1567 – 1567, а **Косов**, 1647 – 1657),

– Іосиф (1-й – Болгаринович, 1498 – 1501; 2-й – Солтан, 1508 – 1521; 3-й – Русин, 1522 – 1533; 4-й – **Тукальський**, 1663 – 1676),

– Іоасаф (Кроковський, 1708 – 1718),

– Юстин (?),

– Іов (Борецький, 1620 – 1631),

– Нектарій (?),

– Іона (0-й – Одноушев, 1442 – 1461 – не затверджений патріархом; 1-й – Глезна, 1488 – 1494; 2-й – 1503 – 1507; 3-й – Протасевич, 1568 – 1577. На мою думку, **жоден з них** нам не підходить),

– Стефан (?),

– Петро (Могила, 1633 – 1646),

– Діонісій (Балабан, 1658 – 1663),

– Гедеон (Четвертинський, 1685 – 1690),

– Димитрій (?),

– Іоан (1-й, 1019 – 1035 (існування його сумнівне); 2-й, 1077 – 1089; 3-й 1089 – 1091; 4-й, 1164 – 1166. На мою думку, **жоден з них** нам не підходить),

– Федір (?),

– Никодим (?),

– Ісайя (Копинський, 1631 – 1633),

– Митрофан (?).

Із 19 імен 8 безсумнівно належать діячам 17 – поч. 18 ст. Якщо прийняти запропоновані мною ототожнення Сильвестра як Косова та Іосифа як Тукальського, ми матимемо практично повний список київських митрополитів, **починаючи від 1620 року** (бракує хіба Антонія Винницького).

Ще два імені – Іоан та Іона – значаться у списках київських митрополитів. Ім'я Іоан зустрічається виключно в давньоруську добу, а ім'я Іона – виключно в 15 – 16 ст. На мою думку, жоден з них нам не підходить, тому що укладач цього списку нічого не знав про митрополитів 16-го та давніших століть (тобто з часу перед Берестейською унією). В списку немає таких характерних для давньоруського часу імен, як Єфрем, Кирило, Костянтин, Никифор; таких неповторних імен 14 ст. як Кіпріан, Роман, Феогност; таких неповторних імен 15 – 16 ст. як Герасим, Григорій, Макарій, Онисифор. Якби ці імена стояли в списку – розпізнати відповідних осіб було б дуже легко. Але їх нема, і треба визнати, що глибина списку митрополитів сягає тільки 1620 року.

Тому інші 9 імен треба шукати за межами корпорації київських митрополитів.

Рідкісне ім'я **Юстин**, на мою думку, майже безсумнівно стосується маловідомого київського ченця Іустина Базилевича, котрий в 1702 – 1709 рр. був митрополитом білгородським (Білгород, Росія). Він помер в Києві 16 серпня 1709 р. і похований у лаврі (Іоасаф Кроковський зробив запис про це у своєму короткому літописці [*Мыцык Ю. А.* Украинские краткие летописцы конца 17 — начала 18 в. – «Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения», Днепропетровск, ДГУ, 1978, с. 34 – 41]).

Цей успіх наводить нас на думку переглянути корпорацію російських митрополитів 17 – поч. 18 ст. І справді, ім'я **Димитрій** може відповідати Димитрію Тупталу (1651 – 1709), митрополиту ростовському (1702 – 1709), а ім'я **Стефан** – Стефану Яворському (1658 – 1722), митрополиту рязанському (1700 – 1722). Якщо наші здогади вірні – ми можемо уточнити, що розумів укладач синодика під поняттям «митрополити київські»: це [митрополити, які правили в Києві] + [митрополити, які походили з київської чернецької корпорації (можливо, з випускників Києво-Могилянської академії)].

Оце розкриття ключа (принципу формування) списку, в свою чергу, наводить на думку, що ім'я **Іоан** може відповідати Іоану Максимовичу (1651 – 1715), митрополиту тобольському (1711 – 1715).

Перегляд списку видатних вихованців Києво-Могилянської академії [*Аскоченский В.И.* Киев с древнейшим его училищем Академиею. – К. : 1856 г., т. 2, с. 563 – 566] дозволяє зробити наступні припущення: ім'я **Никодим** може належати Никодиму Срібницькому (митрополит тобольський в 1740 – 1742 рр., в кінці життя – єпископ переяславський; помер в 1751 р.); ім'я **Митрофан** – Митрофану Слотвинському (помер в 1752 р.). Імена митрополитів записані в синодику в дві колонки, а ім'я Митрофана – посередині окремого рядка нижче обох колонок. Це означає, що запис було зроблено або після укладання списку в дві колонки, або про Митрофана забули, і дописали пізніше, коли пригадали.

Втім, у випадку з Митрофаном маємо таке ускладнення, що він формально не був митрополитом, тільки архієпископом тверським (1739 – 1752). Титул архієпископа в Російській православній церкві 18 ст. стояв нижче титула митрополита, і це добре розумів укладач синодика, поставивши чернігівських архієпископів нижче київських митрополитів.

Друга складність з ототожненням Никодима й Митрофана полягає в датах їх смерті: якщо вони померли в 1751 – 1752 роках, то чому в списку немає Рафаїла Заборовського, який помер в 1747 році? Класики історичної науки учать нас, що правильна гіпотеза мусить дати природне пояснення всіх фактів, які стосуються справи. Якщо виникає потреба в натяжках – це вірний знак того, що з базовим припущенням не все гаразд.

Тому аналіз списку київських митрополитів ми зупиняємо на імені Стефана Яворського (+1722), а імена Іона, Нектарій, Никодим, Митрофан та Федір вважаємо не поясненими. Ми можемо зробити попередній висновок, що список київських митрополитів був укладений не раніше 1722 р. і не пізніше 1747 р. Цей список, на мою думку, походить з Києва.

Чернігівські ієрархи

Перейдемо тепер до **чернігівських архієпископів**. В ньому ми бачимо такі імена:

– Лазар (Баранович, 1657 – 1693 (помер)),

– Феодосій (Углицький, 1693 – 1696 (помер)),

– Іоан (Максимович, 1697 – 1712, потім митрополит тобольський, помер 1715),

– Ісайя (?),

– Феофан (?),

– Антоній (Стаховський, 1713 – 1721, потім митрополит тобольський, помер 1740),

– Іларіон (Рогалевський, 1732 – 1738, 1742 (помер)).

Отже, в списку з невідомої причини бракує Іродіона Жураховського (1722 – 1734, помер 1735), натомість є два неясних імені – Ісайя та Феофан. Діючи за методом булгаковського Поплавського і вважаючи, що ці імена потрапили «з іншої телеграми», робимо висновок, що цей список складено не раніше 1742 року. Він укладений в хронологічному порядку.

Наступний список **єпископів чернігівських** містить імена:

– Неофіт (згад. 1071),
– Іоан (1080 – 1111),
– Феоктист (1112 – 1123),
– Парфеній (такого в списку Строєва нема, натомість є два Порфирія: 1177 – 1187, 1230 – 1239 рр.),
– Пантелеймон (помер 1142),
– Онуфрій (1143 – перед 1156),
– Зосима (?),
– Іродіон (?),
– Митрофан (?),
– Захарій (?),
– Арсеній (?),
– Іона (1499),
– Амвросій (Дубневич, 1742 – 1750).

Перша частина списку укладена в **хронологічному** порядку – в тій послідовності, як єпископи згадується в Іпатіївському літописі. Тому цей список практично повністю збігається зі списокм Строєва [*Строев П.М.* Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви. – Спб. : тип.В.Балашёва, 1877 г., сп6. 509], який використав те саме джерело у той самий спосіб. Верифікована істина, як-не-як!

Різниця полягає в двох моментах: в синодику стоїть Парфеній, невідомий з літопису; в синодику проминено Антонія, відомого з літопису під 1158 та 1166 роками. Але в цілому перша частина списку безспірно є результатом студій над Іпатіївським або близьким до нього літописом.

Останнє ім’я в списку (досить рідкісне) належить Амвросію Дубневичу, який був чернігівським єпископом (не **архі**єпископом!) в 1742 – 1750 роках і помер в 1750 р.

Після останнього архієпископа Іларіона Рогалевського в Чернігові правили єпископи Никодим Срібницький (1738 – 1740, помер в 1751 р.) та Антоній Чернявський (1740 – 1742, помер в 1748 р.). Емігранта-молдаванина Чернявського не любили, може, через те його і до Любецького синодика не записали; щодо Никодима можна висловити два припущення: або він на момент писання цього списку був ще живий, або він уже значився в списку митрополитів. Наступний чернігівський єпископ Іраклій Комаровський помер в 1765 р.

Найбільший інтерес викликають шість єпископів, невідомі з інших джерел. Останнє з цих імен – Іона – може відповідати чернігівському єпископу Іоні, згаданому у грамоті великого князя Олександра 4 квітня 1499 року [Акты, относящиеся к истории западной России. – Спб.: 1846 г., т. 1, № 168, с. 192 – 193]. Якщо це так і якщо припустити, що і цей список укладено в хронологічному порядку, то ми маємо цілих п’ять невідомих чернігівських єпископів, які правили перед Іоною, скоріше за все у 15 ст.

Разом з тим у списку немає єпископів з титулом «чернігівський», які відомі з надійних джерел кінця 14 – 15 ст. (літописи Троїцький, Симеонівський, Типографський, Московський звід 1492 р. та ін.) і які стоять у списку Строєва: наприклад, Григорій (про нього згадано в 1377 р.), Ісакій (згадуваний в 1389 – 1415 рр.), Євфимій (згаданий в 1458 р., в 1465 – 1479 рр. суздальський архієпископ).

Таким чином, укладач списку чернігівських єпископів не мав під рукою московських літописів 15 – 16 ст.

Звідки ж узялася ця невідома серія імен? Питання потребує подальшого вивчення. Дослідники з невідомих мені причин ігнорували ці імена; нема їх і в найновішому довіднику [*Блажейовський Д.* Ієрархія київської церкви : 861 – 1996 рр. – Льв. : Каменяр, 1996 р.].

В цілому список чернігівських єпископів є наслідком історичних студій невідомого нам чернігівського церковника середини 18 ст. Важливо відзначити, що список київських митрополитів було укладено без таких історичних студій, без використання давньоруського літопису. Тому можна стверджувати, що ці дві структурні частини Любецького синодика мають різне походження.

Подивимось тепер на список **архімандритів**. Слід розуміти, що це – не архімандрити Антонієва монастиря: «настоятельство в нем было сперва строительское, а потом игуменское» [*Милорадович Г. А.* Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда. – Чтения в обществе истории и древностей российских, 1871 г., кн. 2, с. 21]. Тому нам слід шукати цих архімандритів у Чернігові або інших архімандріях Чернігівської епархії (озброївшись довідником Строєва, з якого подано у дужках коментарі до імен). Тут ми бачимо імена:

– Іоаникій (Галятовський, в 1669 – 1687 рр. – в Чернігівському Єлецькому монастирі),

– Михаїл (Лежайський, в 1670 – 1677 рр. – в Новгород-Сіверському Спаському монастирі),

– Лаврентій (?),

– Никон (в 1700 – 1702 рр. – в Чернігівському Єлецькому монастирі),

– Варлаам (Василевич, в 1704 – 1711 (помер) рр. – в Чернігівському Іллінсько-Троїцькому монастирі),

– Ісаак (Васенькович, в 1704 – 1714 (помер) рр. – в Чернігівському Єлецькому монастирі),

– Генадій (Стефанович, в 1715 – 1717 рр. – в Новгород-Сіверському Спаському монастирі),

– Іосиф (?),

– Євстратій (Самборович, в 1719 – 1722 рр. – в Чернігівському Єлецькому монастирі, помер в 1724 р.),

– Нил (Березовський, в 1722 – 1727 рр. – в Чернігівському Єлецькому монастирі), помер в 1733 р. [*Ю.О. Карманов, Т.Г. Новик, П.В. Солобай* Некрополь Спасо-Преображенського монастиря в Новгороді-Сіверському. – Сіверщина в історії України, 2011 р., випуск 4, с. 58],

– Герман (Кононович, в 1714 – 1737 (помер) рр. – в Чернігівському Іллінсько-Троїцькому монастирі),

– Созонт (Волинець, після 1737 р. – в Новгород-Сіверському Спаському монастирі), помер в цьому монастирі в 1742 р. [*Ю.О. Карманов, Т.Г. Новик, П.В. Солобай*, с. 58].

– Варнава (?),

– Димитрій (Білинський, в 1750 – 1753 (помер) рр. – в Чернігівському Єлецькому монастирі),

– Гавриїл (?),

– Тимофій (Максимович, в 1727 – 1749 (помер) рр. – в Чернігівському Єлецькому монастирі).

В списку маємо досить повний перелік єлецьких архімандритів, з урахуванням того, що Феодосій Углицький, Іоан Максимович та Дмитро Туптало дослужились до вищих посад і згадані вище. З числа наступних архімандритів Сильвестр Новопольський помер в 1761 р.

В списку стоять два архімандрити Іллінсько-Троїцького монастиря. Після них архімандритом був Іраклій Комаровський (в 1737 – 1752 рр.), в 1752 році авансований на чернігівського єпископа. Він помер в 1765 році, тому в цьому розділі синодика його немає.

Досить повно виглядає список архімандритів Новгород-Сіверського монастиря, з урахуванням того, що Іоаникій Галятовський, Димитрій Туптало, Антоній Стаховський, Нил Березовський уже були згадані вище. З числа наступних архімандритів Феоктист помер в 1769 р.

Титул архімандрита мали настоятелі Богородичного Назарету в Ніжині, але цих імен ми в списку не бачимо. Настоятелі Борисоглібського кафедрального монастиря в Чернігові мали титул намісників – їх ми теж не бачимо. Тому імена Лаврентій, Іосиф, Варнава, Гавриїл належать якійсь невідомій нам архімандрії (з довідника Строєва видно, що таких імен не було в Києві ніже в Полтавській єпарії).

Таким чином, останні імена в списку архімандритів належать особам, які померли в 1753 році.

Спробуємо розібрати тепер список **ігуменів**. Оскільки в довіднику Строєва Антонієвого монастиря немає, ми для коментування озброїмось списком ігуменів зі статті Г. Милорадовича [*Милорадович Г. А.* Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда. – Чтения в обществе истории и древностей российских, 1871 г., кн. 2, с. 22 – 24]:

– Гавриїл (?),

– Діонісій (?),

– Пахомій (?),

– Іоаникій (?),

– Іона (Можевський, 1693 – 1696, з титулом строїтель),

– Аверкій (Лепеха, 1713 – після 1716),

– Ігнатій (?),

– монах Інокентій (мабуть, Щирський; Милорадович навів напис 1697 р., де він титулується «строїтелем» (це нижче ігумена), і його настоятельство датує 1697 – 1713 роками, хоча вважається, що Щирський помер в 1714 р.)

– Ісихій (Смоленський, 1727 – 1734),

– Євфимій (?),

– Феофіл (?),

– Патрикій (?),

– Генадій (?),

– Анастасій (?).

Не бачимо в синодику Зосими Лисенського, який був ігуменом в 1721 р.; Германа Загоровського (1739 – 1744 рр.); Іосифа Булатовича (1735 – 1739, 1745 –

1759) – цей останній, мабуть, був ще живим на час укладання синодика. Отже, з 14 імен тільки 4 можна пов'язати з Антонієвим монастирем. Решта імен залишається непоясненими. Перегляд списків ігуменів Чернігівської єпархії за Строєвим не дав нічого – окремі імена трапляються, але в жодному випадку не видно системного зв'язку (щоб з одного монастиря було представлено хоча б два імені).

Оце недбале ставлення до своїх (любецьких) ігуменів являє, на мою думку, чи не найбільшу дивовижу синодика.

Списки архієпископів, єпископів, архімандритів та ігуменів походить, мабуть, з Чернігова, з єпископської кафедри. Тільки список ігуменів доповнено місцевим матеріалом уже в Любечі.

Списки меншої братії я розбирати не буду, зауважу тільки, що в монастирі, в якому було 4 ієромонахи, 3 ієродиякони та 2 монахи [Милорадович, с. 21], навряд чи могло за 50 років померти аж 64 ієромонахи та 50 монахів. Скоріше за все, тут також немало імен належать іншим монастирям.

Підсумуємо тепер, яку датуючу інформацію несе 2-й розділ синодика:

– царський список укладено після 1740 р. (Анна Іоанівна) і перед 1761 р. (Єлизавета Петрівна);

– список митрополитів – після 1722 р. (Стефан Яворський), перед 1747 р. (Рафаїл Заборовський);

– список архієпископів – після 1742 р. (Іларіон Рогалевський);

– список єпископів – після 1750 р. (Амвросій Дубневич), перед 1765 р. (Іраклій Комаровський);

– список архімандритів – після 1753 р. (Димитрій Білинський), перед 1761 р. (Сильвестр Новопольський).

Таким чином, другий розділ синодика упорядкований за єдиним планом – за чинами суспільної ієрархії, а всередині кожного чину – за невідомим нам принципом (виключаючи хронологічні списки чернігівських архієпископів та єпископів). Цей план був реалізований не раніше 1753 року, коли весь цей розділ було переписано однією рукою. Відсутність в ньому імені Рафаїла Заборовського я вважаю випадковістю або наслідком невідомої мені причини. Я не можу погодитись з датуванням І. Ситого:

> Синодик Любецького Антоніївського монастиря (1663 – 1901, фактично 1712 – 1901), започаткований і оформлений вірогідно відомим культурним і церковним діячем І.Щирським [*Ситий І. М.* Реєстр рукописних книг [Чернігівського обласного історичного музею ім.В.В.Тарновського]. – Чернігів: 2004 р., передмова].

А як же бути з датою паперу, котрий, за спостереженнями того ж І. Ситого, був виготовлений уже після смерті Щирського? Можна було б погодитись з тим, що рисунок російського герба на звороті титульного аркуша є **копією** рисунка І. Щирського, яким був прикрашений синодик кінця 17 – початку 18 ст., але той Любецький синодик, який існує нині, створено приблизно через 40 років після смерті І. Щирського.

Щодо гіпотетичного синодика Щирського, то ми не маємо підстав заперечувати його існування, але не маємо також найменшого поняття, як він виглядав і які записи містив. Перелік ігуменів показує, що із цього гіпотетичного синодика до Любецького синодика увійшли хіба що окремі записи, але не

структурні частини, тому й реконструкція цього раннього синодика, на мою думку, неможлива.

Любецький список

Останній, четвертий логічний розділ синодика складається з трьох частин, які ми будемо позначати 4-1, 4-2, 4-3. Р. В. Зотов [цит. праця, с. 12 – 20] навів назви 174 родів, які там записані. Подивимось, що в них цікавого, з використанням нумерації Зотова. Позиції 1 – 87 займає список 4-1, укладений за єдиним планом.

Перші 4 позиції займають **чернігівські архієпископи** – роди Лазаря Барановича, Феодосія Углицького, Іоана Максимовича, Антонія Стаховського. Всі ці особи вже були згадані в списку 2-9.

На п’ятому місці стоїть рід **чернігівського єпископа** Амвросія Дубневича, також згаданого вище у списку 2-10.

Місця 6 – 9 належать родам **архімандритів**: новгород-сіверського Генадія Стефановича, троїцьких чернігівських Германа Кононовича та Іраклія Комаровського, єлецького чернігівського Тимофія Максимовича. Трьох із них ми бачили в списку 2-10, Іраклія Комаровського там не було, оскільки він помер в 1765 році. На мою думку, сюди його **рід** (не він сам) записаний авансом (як щирий атеїст, я не маю поняття, чи допускалась така практика поминання).

Те саме, мабуть, можна сказати про рід любецького **ігумена** Іосифа Булатовича (помер в 1759 р.), який записано на 10-у місці. На 11-у місці записано рід онуфріївського ігумена Ісихія Смоленського (вище ми бачили, що в 1727 – 1734 рр. він був любецьким ігуменом; чому його рід названо родом онуфріївського ігумена – не знаю, хіба що припустити, що це було його попереднє місце служіння – думаю, це скит в Липовому Скитку біля Боярки, філія Михайлівського Золотоверхого монастиря), на 13-у – рід думницького ігумена Іоана Дубинського (Домницький монастир біля Сосниці).

Відсутність на початку цього списку деяких імен чернігівських святителів, згаданих в 2-у розділі, на мою думку, можна пояснити тим, що вони не мали родичів, яких личило вписувати до синодика (малоімовірно, щоб у Чернігові не знали родоводів ієрархів 18 ст.).

Наступні місця списку – 12-е та 14 – 23-є, 25-е – належать родам **ієромонахів**. Тут бачимо ченців Києво-Печерської лаври, Чернігівської кафедри (Борисоглібського монастиря), Новгорода-Сіверського, Любеча, Рихловського монастиря – це загалом показує географію осіб 18 ст., згаданих у синодику.

Далі йдуть роди простих **монахів** – 24-е, 26 – 34-е місця. Тут ми бачимо ченців лаври, Любеча і Мстиславля.

На 35-у місці закономірно поставлено рід **ієродиякона**.

На цьому список чорного духовенства вичерпується, і далі йдуть представники білого духовенства – роди **протоієреїв та пресвітерів**. Їх місця – від 36 до 56-го, 64-е. Тут бачимо представників таких місцевостей: Чернігів, Макошин, Седнів, Любеч, Юр’ївка (нині Чернігівського району), Злинка (?), Андрійковичі, Новгород-Сіверський, Посохів, Церковище, Погар, Андріївка, Микуличі.

Роди черниць (**ігуменій та інокинь**) чомусь поставлені в списку нижче білого духовенства (місця 57 – 63). Географія охоплює Київ, Чернігів та Мстиславль.

Наступна частина списку відведена родам **козацькій старшині** (місця 66 – 79). Тут бачимо роди генерального обозного Василя Борковського, кількох полковників та **панів** (без означення їх службового становища).

Ще нижче стоять роди службові, але **не пани** (місця 80 – 87). Тут зустрічаємо роди чернігівського судді (мабуть, полкового), сотників та чернігівського бурмистра.

На цьому закінчується список 4-1, упорядкований одинм переписувачем за єдиним планом. Ідея упорядкування полягає в **чинолюбії** – вищі чини стоять вище за нижчі, духовенство – попереду світських осіб, чорне духовенство – попереду білого. В цілому список 4-1 можна датувати так само, як і список 2 – приблизно після 1753 року.

Чому список 4-1, упорядкований за тим самим принципом, що й список 2 (власне, списки 2-9 – 2-17), не був об'єднаний зі списком 2? Тим більше що він містить частину імен, уже наведених в списку 2. Можливо, ключове значення тут мало поминання **родів** осіб, представлених іменами родоначальників.

Де сформовано цей список? В ньому значиться 14 осіб з позначенням «любецький»: 10 ченців, 2 попи, 2 мирян. На мою думку, це достатня підстава вважати, що список 4-1 був упорядкований в самому Любечі.

Наступний фрагмент списку (позначимо його 4-2) – позиції від 88 до 130 – являє собою ще один чинолюбивий список, який починається від архімандритів і через ієромонахів – панів – службовців спускається до простолюду – ковалів, отаманів і просто «жителів». Цілком очевидно, що цей список також відредаговано за один прохід на підставі записів, нагромаджених після завершення переписування списку 4-1.

З легко датованих імен ми бачимо роди Генадія Стефановича (новгород-сіверського архімандрита в 1715 – 1717 рр., згаданого в списку 2-11) та Германа Загоровського (любецького ігумена в 1739 – 1744 рр., з невідомої причини пропущеного в списку 2-12). Про їх подальшу долю я не маю відомостей, і тому важко сказати, з якої причини вони не потрапили до списку 4-1.

Рід Івана Чарниша, «бувшого судді генерального», вказує на 1715 – 1723 роки, коли Іван Федорович Чарниш був генеральним суддею (помер він в 1728 р.).

Рід панів Михайла та Іоана Скоропадських, на мою думку, позначає Михайла Васильовича Скоропадського (1697 – 1758) та його молодшого брата Івана. Вони були синами Василя Ілліча Скоропадського – молодшого брата гетьмана Івана Ілліча Скоропадського.

Рід Василя Томари – «жителя чернігівського, наказного судді» – вказує на 1715 – 1726 роки, коли Василь Іванович Томара був чернігівським полковим суддею, а в 1715 та 1726 роках – чернігівським наказним полковником.

Датувати список 4-2 можна орієнтовно 1758 роком на підставі запису про М. В. Скоропадського. В списку 10 осіб позначені як «любецькі»: 4 ченців та 6 мирян. Тому список 4-2 можна вважати укладеним в Любечі – на тих самих підставах, що і список 4-1.

Наступний фрагмент списку (позначимо його 4-3) – займає позиції 131 – 172 (до кінця синодика). Нагадаємо, що згідно спостережень Р. Зотова, на 136-у записі закінчується перший почерк, яким переписана вся перша частина синодика; друга його фізична частина написана багатьма почерками.

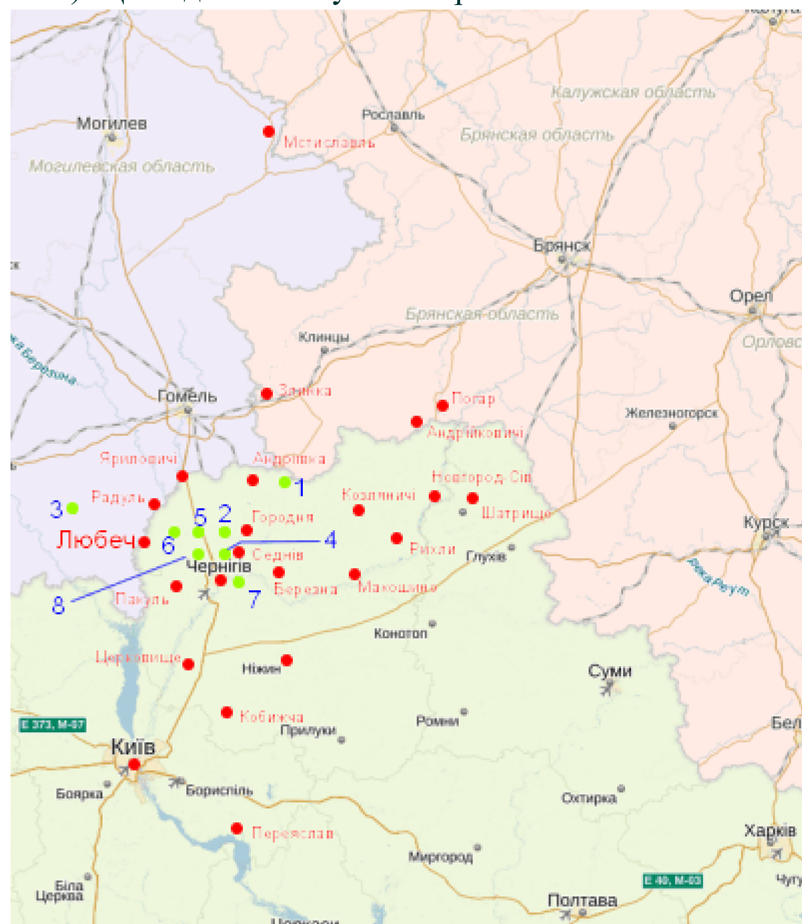
Список 4-3 є типовим хронологічним списком – в ньому перемішано представники всіх чинів суспільства. Тут вперше з’являються **датовані записи**: 1751 р. (136, 137), 1755 р. (140, 141, 144), 1756 р. (145, 146), 1757 р. (147), 1760 р. (148, 150), 1758 р. (149), 1771 р. (154), 1780 р. (162), 1782 (169), 1788 (171).

Після запису 145 написано: «Помяни господи души преставившихся рабов твоих» – котру можна розцінювати як своєрідну кінцівку синодика. Але записи до нього продовжували додаватись, що особливо підкреслює поточний характер цієї частини синодика.

Список 4-3 вівся досить недбало – запис 1758 р. (149) вліз між двома записами 1760 р., окрім того двічі (154, 161) записано «о здравии» (точно як у чеховській «Канітелі»). На мою думку, цей список почали вести десь від 1760 р. (принаймні, від 1758-го); записи з ранішими датами внесені до нього заднім числом, але без упорядкування по чинам. До цього ж етапу належить запис 2-14 (1755 року), також зроблений, на мою думку, заднім числом.

В цьому списку ще 10 осіб позначені як «любецькі»: 6 ченців, 1 піп, 3 мирян. За наявності 34 любецьких позицій можна вважати доведеним, що всі три частини 4-го списку написані в Любечі.

Географічний розподіл місцевостей, згаданих у синодику в зв’язку з особами 1 пол. 18 ст., виразно тяжіє до Чернігова (тут ми не враховуємо велику вагу власне-любецьких записів). Це видно з наступної картосхеми.

Картосхема Любецького синодика 1 пол. 18 ст.

Цифрами позначено: 1. Клюси; 2. Листвен + Суличівка; 3. Микуличі; 4. Петрушин; 5. Ріпки; 6. Симаки; 7. Улянівка; 8. Юр’ївка.

При укладанні картосхеми було виявлено, що старорежимне Церковище нині зветься Підлісне (Козелецького району). Щодо села Микуличі (Брагинський район Гомельської обл.), яке на той час знаходилось на території Речі Посполитої, я не можу бути певним, але кращого не знайшов. Села Посохів (№ 50 Род Лукъяна, презвитера василиевского **посоховского**) я не знайшов. Запис № 165 (Род священника рѣпицкого Іоанна) я відношу до м-ка Ріпки; запис № 167 (род Павла, колбасника радунского) я відношу до с. Радуль.

В цілому географія місць, згаданих в записах 1 пол. 18 ст., відповідає межам Чернігівської єпархії. Чому ці чернігівські записи продубльовано у Любецькому синодику – зараз сказати важко; можливо, у Чернігові був звичай, що деяких осіб поминали не в одній цреві, а в кількох монастирях єпархії, і до Любецького синодика було занесено копію такого списку. Для подальших студій необхідно залучити матеріал інших синодиків 18 ст. з Чернігівської єпархії.

Принципи побудови синодика

Підведемо підсумки наших спостережень над Любецьким синодиком.

1. Весь синодик виразно поділяється на дві частини. Перша частина – від початку до списку 4-2 включно – написана однією особою; друга частина – список 4-3 – написана багатьма різними особами.

2. Перша частина була написана в два прийоми. За першим разом було укладено списки 2, 3, 4-1, які упорядковані по чинам. За другим разом написано список 4-2, який така само починається зі старших чинів і закінчується найменшими. Час написання першої порції – не раніше 1753 року, можливо, 1753 – 1755 роки; час написання другої порції – не раніше 1758 р. Список 4-3 писався орієнтовно від 1760 до 1788 року.

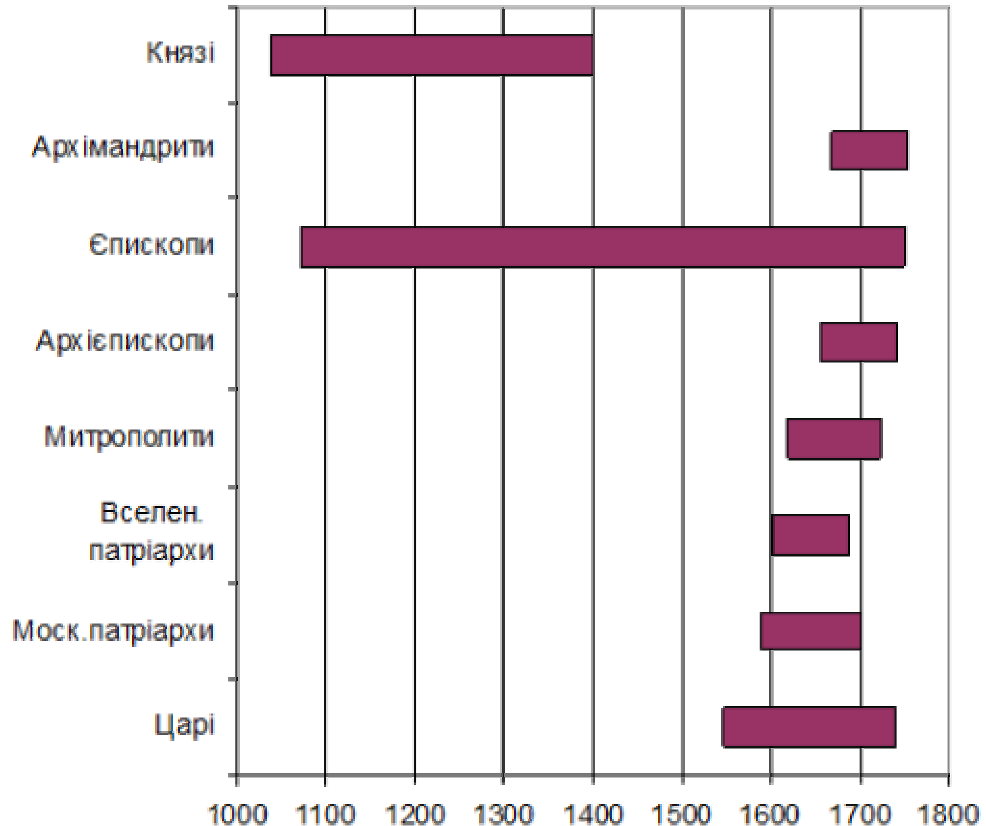
3. Принципи роботи першого укладача синодика полягають у царелюбії, москволюбії, чинолюбії та священнолюбії. Царелюбіє виявляється в тому, що царі (світські особи) поставлені в списку вище за всіх інших людей. Москволюбіє виявляється в тому, що список московських патріархів поставлено вище списку вселенських патріархів. (Царелюбіє і москволюбіє виявлено також у розміщенні герба Російської імперії на звороті титульного аркуша). Чинолюбіє виявляється в тому, що списки 2, 4-1, 4-2 переходять від старших чинів суспільної ієрархії до молодших. Священнолюбіє виявляється в тому, що чорне духовенство (списки 2-8 – 2-18) поставлені вище за князів (список 3); в списку 4-1 духовенство також поставлено вище за мирян.

4. Виявлено два приниципи упорядкування списків осіб одного суспільного рангу. За хронологічним принципом упорядковано списки чернігівських архієпископів та єпископів; за хаотичним принципом (який розкрити не вдалося) – списки московських та вселенських патріархів, київських митрополитів, архімандритів та ігуменів.

5. Джерелами для укладання синодику були: офіційний поминальний список осіб царського роду, отриманий із Синоду; списки духовенства Чернігівської єпархії, отримані з Чернігова (можливо, що звідти отримано і список київських митрополитів); список князів, отриманий мабуть також з Чернігова; поточна інформація, яка збиралася в самому Любецькому монастирі. Ніякої структурної частини, яку можна було б вважати давнішим монастирським синодиком

(наприклад, з часів І. Щирського) не виявлено, скоріше за все, такого синодика не існувало.

6. Глибина історичної пам'яті в різних списках неоднакова. Загальноімперський список починається з 1547 р. (царський титул Івана Грозного). Список київських митрополитів починається з 1620 р., чернігівських архієпископів – з 1657 р. Найбільшу глибину показують списки чернігівських єпископів (від 11 ст.) та князів (також від 11 ст.), як видно з наступної діаграми.

Хронологічні рамки списків різних осіб в Любецькому синодику

7. На початку списку чернігівських єпископів стоять єпископи, згадані в літописі в 11 – 12 ст. Джерелом цієї частини списку був, безперечно, Іпатіївський або близький до нього літопис. Далі список містить 5 імен, невідомих з інших джерел. Цей останній список залишився поза увагою істориків. Для списку київських митрополитів літопис не використовувався, тому його формування відбувалось незалежно від списку чернігівських єпископів.

8. Географічний розподіл місцевостей, згаданих у синодику в зв'язку з особами 1 пол. 18 ст., виразно тяжіє до Чернігова, загалом відповідає межам Чернігівської єпархії. Для кращого розуміння цієї географії необхідно співставлення даних Любецького синодика з іншими синодиками 18 ст. з Чернігівської єпархії.

9. Список князів, включений до Любецького синодика, різко виділяється на тлі інших частин, котрі в цілому належать до 18 ст. Джерелознавче дослідження цього списку має стати предметом окремої статті.

В цілому Любецький синодик є важливим достовірним джерелом до історії Чернігівської єпархії 18 ст., для з'ясування персонального складу духовенства та мирян, для соціальної історії. Його значення зросте ще більше, коли він буде співставлений з іншими синодиками 18 ст. з Чернігівської єпархії.